

III. РЕЛІГІЙНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ

Олеся ЖИТКОВА

Релігійний чинник на другому етапі російської війни проти України у 2022 р.: діяльність ПЦУ та РПЦ

Досліджено релігійний чинник на другому етапі російсько-української війни, який розпочався в лютому 2022 р. Стверджується, що вплив цього фактору виявлявся з 2014 р., однак внаслідок повномасштабної російської агресії набув більших масштабів. Наголошено на ролі ПЦУ в протистоянні окупантові та проаналізовано антигуманний характер діяльності РПЦ та РПЦвУ як її сателіта.

Ключові слова: російсько-українська війна, гібридна війна, ПЦУ, РПЦ, РПЦвУ, Церква

Olesia Zhytkova

The religious factor of the second stage of the Russian war against Ukraine in 2022: the activities of the OCU and the ROC

The religious factor of the second stage of the Russian-Ukrainian war in 2022 is examined. It is claimed that the influence of this element has been relevant since 2014, but because of full-scale Russian aggression, it has become more pronounced. The role of the Orthodox Church of Ukraine in resisting the occupier is emphasized. The inhumane nature of the activities of the Russian Orthodox Church and Russian Orthodox Church in Ukraine as its satellite is analyzed.

Keywords: Russian-Ukrainian war, hybrid war, Orthodox Church of Ukraine, Russian Orthodox Church, Russian Orthodox Church in Ukraine, church

Несправедлива й загарбницька російська війна проти України є унікальним прикладом воєнного протистояння XXI ст. Її перший етап – з кінця лютого 2014 р. до 24 лютого 2022 р. – був зразком гібридної війни, для якої властиві такі компоненти: інформаційно-пропагандистські; політико-дипломатичні; торгово-економічні з елементами лобістсько-корупційних; енергетичні й інфраструктурні; розвідувально-диверсійно-партизанські; регулярні бойові дії тощо [10, с. 28]. Саме тому, що це протистояння не обмежувалося лише безпосередніми бойовими діями, елементарне для українського очевидця подекуди так важко було пояснити людям з-поза меж України.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. змінило ставлення світової громадськості до російського нападу та чітко окреслило розуміння

того, хто насправді агресор. Водночас важливим питанням і досі є інформаційний фронт боротьби, у т. ч. його культурно-релігійна компонента, яка все ще залишається непоміченою сторонньому спостерігачеві. Мета цієї статті – виокремити релігійний чинник на другому етапі російсько-української війни, проаналізувавши його через порівняння діяльності Православної церкви України (далі – ПЦУ), Російської православної церкви (далі – РПЦ) і Російської православної церкви в Україні (далі – РПЦвУ) як її сателіта. У подальшому матеріали цієї наукової студії можуть бути використані для інформування українців і населення держав-партнерів для пояснення змін у релігійній політиці України та налагодження культурних зв'язків.

Оскільки тема дослідження сформувалася й видозмінюється на очах дослідника, воно базується на першоджерелах – публікаціях у мережі “Інтернет” (офіційні, новинні вебсайти): офіційний вебсайт Православної церкви України, Служби безпеки України, Головного управління розвідки Міністерства оборони України. Також узято до уваги результати спостережень, викладені в низці аналітичних статей з мережевих видань.

Залучену в процесі підготовки статті літературу можна поділити на декілька блоків. Тема гібридної боротьби Росії проти України розкривається, зокрема, у праці Є. Магди “Гібридна агресія Росії: уроки для Європи”, у колективній монографії “Світова гібридна війна: український фронт”. Сам релігійний чинник російсько-української війни є об'єктом вивчення в роботах В. Балюка, П. Коновальчука, В. Насіківської, В. Оліцького. Також використовуються попередні напрацювання автора, частково опубліковані в науково-публіцистичному тексті “Автокефальна церква як оборонець українства: історичні паралелі ХХ і ХХІ століть”, у якому через призму зіставлення з подіями першої третини ХХ ст. висвітлено роль ПЦУ в протистоянні російському агресорові.

Ще з початку ХХІ ст. Кремль активно послуговується важелями впливу РПЦ для маніпулювання суспільною свідомістю. Йдеться передусім про популяризацію ідеї “російського світу” – створеної новітнім російським режимом штучної концепції, згідно з якою існує певний російський геополітичний анклав зі своїми характерними особливостями й традиціями; межі цього утворення значно ширші, ніж кордони Російської Федерації, а одним із його об'єднавчих факторів, поряд з російською мовою і спільними сторінками історії тощо, є православ'я [1, с. 7]. Діяльність РПЦ у період зміцнення путінського режиму стала складовою “soft power”, зорієнтованою на ідеологічну обробку православних вірян [9, с. 35]. Утім, наразі РПЦ – це радше елемент “sharp power”, проявом якої стала маніпулятивна інформаційна боротьба з Україною та її формальними і неформальними інститутами [18, с. 83].

У 2014 р. патріарх РПЦ Кирил Гундяєв у російській телепрограмі “Слово пастиря” чітко визначив позицію очолюваної ним структури: “Якщо говорити про цивілізацію, то Росія належить до цивілізації більш широкої, ніж Російська Федерація. Цю цивілізацію ми називаємо “російським світом”... “Російський світ” – це і є цивілізація, до якої належать люди, які сьогодні називають себе різними іменами – і росіяни, й українці, і білоруси” [24, с. 138–139].

III. РЕЛІГІЙНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ

Очільник РПЦ підтримував російське вторгнення в Україну 2014 р., і в 2022 р. його думка не змінилася. За день до початку повномасштабної війни проти України, 23 лютого 2022 р. Кирил звернувся з особливим закликом і благословенням до армії РФ “бути готовими чинити спротив ворогу” “на рубежах нашої вітчизни” [28]. Від неділі 27 лютого до неділі 10 квітня 2022 р. він регулярно, прямо або опосередковано, згадував про події в Україні в недільних проповідях на Літургії [19]. Такі самі тези Кирил озвучував і в інших своїх публічних виступах. Пізніше його пропагандистська активність дещо знизилася, проте й надалі тривала в аналогічному за змістом контексті.

На березневій проповіді в Прощену неділю архієрей виправдав російську агресію, поставивши риторичне запитання: “Хто нападає сьогодні на Україну, де вісім років триває придушення та винищення людей на Донбасі?”. У такий спосіб він звинуватив нашу державу в розв’язанні війни 2014 р., заявивши, що повномасштабні воєнні дії Росії 2022 р. почалися з метою “захисту Донбаської землі” [27]. У проповіді в травні того ж року Кирил стверджував, що Росія ніколи ні на кого не напала, а “лише захищала свої рубежі” [17].

Наприкінці вересня “патріарх московський і всея Русі”, маніпулюючи цитатами зі Святого Письма та перекручуючи їхній зміст, висловив еретичну з погляду православ’я думку про “відкуплювальну жертву” російських військових. За його словами, у разі загибелі ці військові своєю “жертвою змиють усі гріхи, які людина здійснила”. Саму ж мобілізацію цей єрарх порівняв з добровільною відкуплювальною жертвою Ісуса Христа заради спасіння людства [28].

Російську військову агресію проти України підтримує й значна кількість священнослужителів РПЦ в Україні, про що свідчать їхні неодноразові злочинні дії проти українського суспільства та держави. Навіть побіжний огляд новин за останній рік виявляє безліч прямих доказів толерування й заохочення дій російської армії. Наприклад, навесні 2022 р. єрей РПЦвУ збирав для загарбників інформацію про чисельність і дислокацію, озброєння Збройних Сил України в Северодонецьку та в прилеглих до цього міста селах на Луганщині (принагідно зауважимо, що суд над колаборантом уже відбувся – на підставі зібраних доказів у грудні суд призначив йому 12 років позбавлення волі [5]). Ще у квітні військова розвідка України оприлюднила відомості про служителів РПЦ, які співпрацюють з російськими пропагандистами й окупаційними підрозділами в інформаційно-психологічних операціях [25]. Відтоді цей список усе розширюється.

У травні 2022 р. у тимчасово окупованому Росією Луганську відбулася “міжнародна конференція” під назвою “Традиційні релігії Донбасу – проти екстремізму та неонацизму”. Митрополит РПЦвУ “луганський та алчевський” Пантелеймон (Поворознюк) допомагав росіянам виправдовувати їхнє вторгнення в Україну, говорячи про “неонацистів” і виступаючи проти “руйнування духовних скреп, що з’єднують Донбас з іншими частинами російського світу” [14]. На святкуванні в Кремлі анексії Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей також були помічені щойно згаданий Пантелеймон (Поворознюк) і настоятель Мелітопольського Свято-савинського монастиря архимандрит Іоан (Прокопенко) [8].

Наприкінці осені СБУ розпочала контррозвідувальні (безпекові) заходи в місцевих осередках РПЦвУ. Було знайдено безліч матеріалів, які підтверджують колаборантську та проросійську активність церковнослужителів. Так, на території епархій у Херсонській, Черкаській, Житомирській та Волинській областях під час обшуків виявлено російські паспорти, прокремлівську літературу, “документи” окупаційних адміністрацій, прапори терористичних організацій “Л/ДНР”, прапор т. зв. “Новоросії”, бібліотеку з пропагандистськими виданнями російських авторів, російські “підручники”, тексти молитов за країну-агресора тощо [23].

Віряни РПЦвУ й самі стають пропагандистами “російського світу”. Скажімо, у Маріуполі в жовтні 2022 р. миряни разом з представниками РПЦ провели хресну ходу навколо заводу “Азовсталь”, де до повної окупації зосереджувалися основні сили оборони міста. Ходу організували з метою “вигнання демонів” “Азову” та ЗСУ [26].

На протигагу прибічникам російських окупантів, Православна церква України діє в межах як норм юридичних, так і норм релігійних та моральних. Її архипастирі відразу назвали події 24 лютого неспровокованим, підступним і цинічним нападом, закликавши українців гуртуватися й довіряти національним Збройним Силам [6].

Наприкінці лютого – на початку березня 2022 р. ПЦУ через медіа, соцмережі та безпосередню релігійну практику, що не переривалася, підтримувала зв’язок із паствою. Церква відгукнулася на суспільні потреби воєнного стану та ухвалила зміни до богослужінь, дозволивши змінювати розклад, замінювати уставні богослужіння іншими (молебнями, акафістами), скорочувати Літургії, послабити постові обмеження для військових, біженців та людей під окупацією і т. д. [20]. Змістове наповнення богослужінь теж зазнало змін. Уже 2 березня на офіційному сайті ПЦУ опублікували спеціальну Молитву за перемогу України над агресором [16]. Там само з’явилися тексти Молебню за українське військо, державу та народ у час нашестя чужинців; Молитви, коли Батьківщина в небезпеці; Молитви про визволення від нашестя чужинців; Молитви за воїнів і тих, хто потерпає від війни [15].

Православна церква України веде ефективну інформаційну боротьбу проти російського окупанта [4]. Митрополит Київський і всієї України Епіфаній в одній із проповідей наголосив: “... війна, яку розв’язала і веде Росія, – це не лише реальність історична, сукупність злих вчинків багатьох людей на чолі з кремлівським тираном, але також і реальність духовна, яку можна оцінити як прояв одержимості, бісівської люті та жаги вбивства” [3]. Відреагувавши на найбільш трагічні події 2022 р., ПЦУ назвала військові злочини російської армії на Київщині, у Маріуполі, в містах і селах Чернігівщини, Сумщини, Харківщини, Донеччини, південних теренів України актом геноциду. Важливо, що у своїх заявах ця Церква чітко підкреслює, що відповідальність за вказані злочини несе не тільки Путін, але й російський народ, який їх підтримує [7].

З огляду на наявність в українців постійного стресового стану через воєнні дії та їхні наслідки, ПЦУ намагається сприяти психологічній стабілізації вірян. Для прикладу, глава Церкви у проповіді мовив про різні варіанти долучення мирян до спільної Перемоги: “Не кожен може захищати Матір-Україну зі зброєю в руках. Але кожен з нас, християн, не лише може, але і зобов’язаний захищати її від бісівського

III. РЕЛІГІЙНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ

озлоблення кремлівської тиранії тією зброєю проти роду диявольського, яку дав усім нам Господь – молитвою та богоугодними ділами” [3]. У листопаді 2022 р. на зустрічі з начальником Головного управління розвідки Кирилом Будановим митрополит Епіфаній сказав: “Бог наділяє людину певними даруваннями й талантами. Тож в цей непростий час кожен має присвятити свої сили та здібності задля перемоги над російськими загарбниками. Адже від кожного з нас щось залежить, і усі ми в єдності здатні досягати успіху в протидії агресору” [12].

За 10 місяців повномасштабної війни у 2022 р. представники ПЦУ зробили значний внесок у підтримку війська та цивільного населення. Вони займалися евакуацією дітей та важкохворих людей, привозили людям ліки, дитяче харчування, засоби гігієни, надавали гуманітарну допомогу війську та територіальній обороні, лікарням і пологовим будинкам, передавали кошти на побудову тимчасового житла для внутрішньо переміщених осіб, допомагали їм матеріально [4], забезпечували пункти обігріву електрогенераторами [22] тощо. Предстоятель Епіфаній неодноразово зустрічався з воїнами ЗСУ й Тероборони [13; 21], із постраждалими від російського нападу сім'ями, з рідними оборонців “Азовсталі”, також відвідував у лікарнях поранених захисників України та ін. [4]. Наприкінці грудня 2022 р. у розмові з головнокомандувачем ЗСУ Валерієм Залужним владика зазначив, що “захист рідного народу є Богом благословенною справою, а наші військові виконують своє покликання, жертвовно захищати ближніх” [11]. Комунікував митрополит ПЦУ і зі світовою громадськістю, прагнучи привернути увагу до злочинної війни Росії проти України й антигуманності влади безпосередньо в Російській Федерації. Епіфаній, зосібна, виступав на заході “Релігійні громади України і російська повномасштабна війна”, що відбувся 14 червня 2022 р. в Німеччині, брав участь у міжнародній конференції з питань свободи релігії у Великій Британії [4] тощо.

Унаслідок стабільної підтримки Росії з боку РПЦ, а відтак і світоглядних трансформацій у свідомості українських православних вірян, з вибухом повномасштабної війни кількість парафій ПЦУ стала активно збільшуватися. Тільки на Київщині з лютого по листопад 2022 р. до Православної Церкви України приєдналися 110 громад [2]. Як і духовенство ПЦУ, її віряни також усіляко допомагають українському війську та цивільному населенню (волонтерство, інформаційна протидія і т. д.), роблячи власний внесок у спільну Перемогу.

Таким чином, релігія – це потужний фактор російсько-української війни. Діяльність ПЦУ є взірцем адекватної відповіді Церкви на виклики воєнного часу. Натомість діяльність РПЦ та РПЦвУ цілковито зорієнтована на долучення релігійних інституцій до поширення панівної в Російській Федерації доктрини “російського світу”, що суперечить не лише церковним канонам, але й нормам права й моралі. Позитивною тенденцією в 2022 р. стало зменшення прихильників РПЦ поміж українських православних вірян та посилення авторитету ПЦУ.

1. Балюк В. Релігійний чинник у гібридній війні Росії проти України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. Київ, 2020. Вип. 1(51). С. 5–11.

2. Вже 110 громад на Київщині долучилися до ПЦУ з часу повномасштабного російського нападу. *Православна церква України*. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/vzhe-110-gromad-na-kyuivshhyni-doluchylysy-a-do-ptsu-z-chasu-povnomasshtabnogo-rosijskogo-napadu/>.

3. Війна, яку розв'язала і веде Росія – це не лише злі вчинки людей на чолі з кремлівським тираном, але і прояв одержимості, бісівської жаги вбивства, – Митрополит Епіфаній. *Православна церква України*. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/vijna-yaku-rozvyazala-i-vede-rosiya-tse-ne-lyshe-zli-vchynky-lyudej-na-choli-z-kremlivskym-tyranom-ale-i-proyav-oderzhymosti-bisivskoyi-zhagy-vbyvstva-mytropolyt-epifanij/>.

4. Житкова О. Автокефальна церква як оборонець українства: історичні паралелі XX і XXI століть. *Літопис Незламності*. URL: <https://litopys.info/articles/avtokefalna-tserkva-yak-oboronets-ukrayinstva-istorychni-paraleli-hh-i-hhi-stolit/>.

5. За матеріалами СБУ до 12 років ув'язнення засуджено священника УПЦ (МП), який “зливав” позиції ЗСУ в Северодонецьку. *Служба безпеки України*. URL: <https://ssu.gov.ua/povnyu/za-materialamy-sbu-do-12-rokiv-uviaznennia-zasudzheno-sviashchennyka-upts-mp-yakui-zlyvav-pozytsii-zsu-v-sievierodonetsku>.

6. Звернення Митрополита Епіфанія з приводу нападу на Україну. *Православна церква України*. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zvernennya-mytropolyta-epifaniya-z-privodu-napadu-na-ukrayinu/>.

7. Ідеологія “русского міра” є тим самим, чим є ідеологія нацизму, вона виправдовує насильство, вбивство, війну і геноцид, а тому має бути відкинута і так само засуджена, – Митрополит Епіфаній. *Православна церква України*. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/ideologiya-russkogo-mira-ye-tym-samym-chym-ye-ideologiya-natsyzmu-vonavypravdovuye-nasylstvo-vbyvstvo-vijnu-i-genotsyd-a-tomu-maye-buty-vidkynuta-i-tak-samo-zasudzhena-mytropolyt-epifan/>.

8. Клочко Н. Представники Московської церкви в Україні засвітилися на святкуванні анексії у Кремлі. *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/country/society/predstavniki-moskovskojitserkvi-v-ukrajini-zasvtilisja-na-svjatkuvanni-aneksiji-u-kreml-879020.html>.

9. Коновальчук П. Зміст та основні напрями пропаганди Російської православної церкви у контексті гібридної війни Росії проти України. *Стратегічна панорама*. Київ, 2018. № 2. С. 31–36.

10. Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Київ: КАЛАМАР, 2017. 268 с.

11. Митрополит Епіфаній зустрівся з Головнокомандувачем ЗСУ Валерієм Залужним. *Православна церква України*. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/mytropolyt-epifanij-zustrivsya-z-golovnokomanduvachem-zsu-valeriyem-zaluzhnyum/>.

12. Митрополит Епіфаній зустрівся з начальником Головного управління розвідки Кирилом Будановим. *Православна церква України*. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/mytropolyt-epifanij-zustrivsya-z-nachalnykom-golovного-upravlinnya-rozvidky-kyrylom-budanovym/>.

13. Митрополит Епіфаній передав міношукачі для захисників України. *Православна церква України*. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/mytropolyt-epifanij-peredav-minoshukachi-dlya-zahysnykiv-ukrayiny/>.

14. Митрополит “УПЦ” МП взяв участь у форумі терористів “ЛНР” і назвав терористичну республіку “нашою Вітчизною”. *Духовний фронт України*. URL: <https://df.news/2022/05/12/mytropolyt-upts-mp-vziav-uchast-u-forumi-terorystiv-lnr-i-nazvav-terorystychnu-respubliku-nashoiu-vitchyznoiu/>.

15. Молебень за українське військо, державу та народ в час нашестя чужинців. *Православна церква України*. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/moleben-za-ukrayinske-vijsko-derzhavu-ta-narod-v-chas-nashestya-chuzhyntsviv/>.

III. РЕЛІГІЙНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ

16. Молитва за перемогу України над агресором. *Православна церква України*. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/molytva-za-peremogu-ukrayiny-nad-agresorom/>.

17. Московський патріарх Кирил заявив у проповіді, що росія “ніколи ні на кого не нападала”. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3474354-moskovskij-patriarh-kiril-zaaviv-u-propovidi-so-rosia-nikoli-ni-na-kogo-ne-napadala.html>.

18. Насіківська В. М. Церква як елемент “гострої сили” Російської Федерації. *Міжнародні та політичні дослідження*. Одеса, 2022. Вип. 35. С. 80–92.

19. Оліцький В. “Не можна тримати чашу і пастирський жезл руками, на яких – кров”: реакція Руської православної церкви на військову агресію 2022 р. Росії проти України. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/237/6293/13328-1>.

20. Постанова Священного Синоду щодо зміни у богослужбовій практиці у зв’язку з війною в Україні. *Православна церква України*. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/postanova-svyashhenogo-synodu-shhodo-zminy-u-bogosluzhbovij-praktytsi-u-zv-yazku-z-vijnoyu-v-ukrayini/>.

21. Предстоятель передав автомобілі захисникам Батьківщини. *Православна церква України*. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/predstoyatel-peredav-avtomobili-zahysnykam-batkivshhyny/>.

22. Предстоятель передав чергову партію електрогенераторів для пунктів обігріву. *Православна церква України*. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/predstoyatel-peredav-chergovu-partiyu-elektrogeneratoriv-dlya-punktiv-obigrivu/>.

23. СБУ виявила в єпархіях УПЦ (МП) російські паспорти, “перепустки федеральних радників рф” та прапор “новоросії”. *Служба безпеки України*. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vyavyala-v-eparhiiakh-upts-mp-rosiiski-pasporty-perepustky-federalnykh-radnykiv-rf-ta-prapor-novorossii>.

24. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.

25. Служителі російської православної церкви – солдати пропагандистської армії росії. *Головне управління розвідки Міністерства оборони України*. URL: <https://gur.gov.ua/content/sluzhyteli-rosiiskoi-pravoslavnoi-tserkvy-soldaty-propahandystskoi-armii-rosii.html>.

26. У Маріуполі провели “хресний хід” навколо Азовсталі. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3601389-u-mariupoli-proveli-hresnij-hid-navkolo-azovstali.html>.

27. У проповіді в Прощену неділю глава РПЦ виправдав війну проти України. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3422348-u-propovidi-v-prosenu-nedilu-patriarh-moskovskij-vipravdav-vijnu-proti-ukraini.html>.

28. Шумило С. “Православний шахідизм” та неоязичницька теологія війни московського патріарха Кирила. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kyrylo-hundyayev-russkyy-myr-ideolohiya-viyny/32054793.html>.